

SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

Márai Sándor városai

Nagyon nagy megtiszteltetés, egyúttal igen nagy kihívás éppen Salernóban beszélni Márai Sándorról, abban a városban, amely majd tíz évig adott neki ott-hont 1947-ben kezdődött és egészen haláláig, 1989-ig tartó száműzetésében, és éppen abban az országban, ahol műveinek posztumusz karrierje, mára mondhatni már világhírveve elkezdődött. Pár napja jelent csak meg – az olasz nyelvű életműsorozat hetedik köteteként – az a műve, amelyet igen sokan főművének tekintenek: az *Egy polgár vallomásai*. Noha az író a harmadik kiadástól kezdve az először 1935-ben megjelent művét egy olyan bevezető megjegyzéssel látta el, amely szerint a műben szereplő személyek és helyszínek nem valóságosak, és nem felelnek meg semmi külső realitásnak, hanem csupán a mű szövegében és a mű által léteznek – mégis nyilvánvaló, hogy ez a megjegyzés (amely konkrét személyi sértődéseket volt hivatott távol tartani vagy eloszlatni), ha igaz is abban az értelemben, ahogyan minden irodalmi alkotás éppen megformáltsága révén különbözik a referenciaként szolgáló valóságtól, nagyjában és egészében mégiscsak az író egyfajta önéletrajzának tekinthető. Körülbelül abban az

értelemben, ahogyan a mindenekfölött tisztelt klasszikus mintakép Goethe értette költészetből és valóságból szőtt önéletrajzának műfaját. Tehát ebben az életrajzban – ahol valóban nincsen leírva betű szerint a szülőváros, Kassa neve – az író szinte egyesítve a gyermeki emlékezetet a klasszikus topográfia, sőt akár a légi fényképezés módszereivel, úgy építi fel lassan az olvasó előtt az őt szellemiségében és sorsában mélységesen determináló szülővárost, hogy fizikai értelemben is madártávlatból, mintegy egységes pillantással tudhassa mindörökre befogadni és megrögzíteni lelki szemei előtt az olvasó. Miután tehát előbb megismertetett bennünket a szülőházzal és szűkebb környezetével, följebb emeli a képzeletbeli kamerát, és a középkori eredetű, eredetileg bástyák és városfalak közé zárt felső-magyarországi polgár város utca- és térhálózatát ismerteti meg velünk, majd a perifériát, benne a temetőkkel, a középületeket és a közlekedési hálózatot, végül hirtelen fölrepülünk mintegy a város fölött magasodó hegygerincire, amely kilátást nyújt nem csupán a teljes városra, hanem szép időben észak felé tekintve még a hajdani

Kassa 1910 körül

Nagy-Magyarországot övező Kárpátok hegyvonulatára is, a lengyel határon magasodó Magas-Tátraig. És csak ettől a pillanattól kezdve írja le nekünk az író a város jelképét, az égbe szökkenő Szent Erzsébet-székesegyházat, amely meghatározza és mintegy tagolja a város történetének különböző korszakait. A várost felépítő német eredetű kézműves és iparos polgárság szorgalmas építő tevékenységétől kezdve a nemzeti szabadságküzdelmek korszakáig, amikor Kassa, ez a nyelvében sokáig németnek maradt, de szellemiségében teljesen magyarra alakult város sokáig a Habsburg-ellenes mozgalmak fővárosa volt. Nem véletlen, hogy amikor 1906-ban Törökországból nagy ünnepélyességgel hazaszállították II. Rákóczi Ferenc fejedelem hamvait, akkor éppen a kassai dóm kriptájában helyezték el örök nyugalomra.

Márai a regénynek egy előbbi fejezetében ismerteti meg olvasóit a – különben néven nem nevezett, hiszen a regény hősei nagyrészt névtelenítve vannak, vagy csak nevük kezdőbetűi szerepelnek – szentéletű és nagytekintélyű, aszkéta életű kassai püspökkel (Fischer-Colbrie Ágostonnak hívták egyébként), csak azután jön a templom hangsúlyos bemutatása, és megint csak egy még későbbi fejezetben ismerkedünk meg a hagyományörző katolikus családba született író gyermekkori vallásgyakorlatával, majd az egyházból való kiábrándulásával. Látható, hogy egy tematikailag látszólag összefüggő tömböt, tehát püspököt, püspöki székesegyházat, misét szándékosan tagol az író három tömbbe, mert mindhárom motívumnak más-más jelképes szerepet szánt. A püspökkel való találkozás a születés adta előkelő bennfentesség, a vezető osztályhoz való magától értetődő odatartozás bizonyítéka; a hittanóra és a hajnali mise pedig a gyermeki lélek fokozatos hitbeli megpróbáltatásainak kezdő mozzanata. Magának a templomnak, amelyet fentről, a hágóról láthatunk, nincsen ilyenfajta vallásszociológiai vagy valláslelektani szerepe. Az magát a Várost jelöli a maga örök lényegében, időbe vetve és mégis időtlenül. A várost és azt az idealizált polgárságot, amelynek lényegéről szól az egész regény, és amelyhez képest határozza meg az író az oly sok tévelygés és kanyar után megtalált személyére szabott sorsot, az írás sorsát, végzetét és elhivatottságát. Tulajdonképpen olyan örök létezőt, tehát az emberi lényegét és az emberi történelmet jelképező motívum ez a torony, mint amilyen az erdő, amely ott fenn veszi körül a fiatal Márait, a város fölötti hegyen: ahogyan ez az erdő jelenítette meg számára egész életére kiható erővel a Természetet mint az élet legáltalánosabban vett keretét; az az erdő, amelynek mását – mint írja – sosem találta meg egyetlen országban, egyetlen világrészen sem. A romantika óta – sőt tulajdonképpen a saját lelkét és a világot egyszerre megismerni akaró Petrarca óta, aki a Monte Ventoso csúcsán, Szent Ágoston könyvét felütve ébred rá saját lényegére – a magas hegyről belátható látványon való meditáció az önmegismerés és a megvilágosodás igen

Márai édesanyja és édesapja társaságában (Kassa, 1925 körül)

tipikus színhelye lett az európai irodalomban. Röviden szólva: Márai tehát minden ízében világlelképpé formálja a szülővárosát, amelybe újabb motívum, újabb tájrészlet, újabb mozzanat az egész sérelme nélkül nem építhető már be, mert különben az egész látomásnak az ereje sérülne.

Márai Sándor igen sokat írt az emigrációban is. A legkülönbözőbb módokon kísérletezett többek között azzal is, hogy megteremtse az itthon és a külföldön írott műveknek az életművön belüli összetartozását, ha lehet, egységét. Volt olyan eset, amikor egy még Magyarországon írott regényének megírta a folytatását. Máskor viszont elővette és átdolgozta régebbi szövegeit; erre a legnagyobb szabású példa a pár évvel halála előtt befejezett nagy tetralógia, amelynek címe: *A Garrenek műve*. Ezt egy korábbi trilógiából dolgozta át, illetve egészítette ki. Többször nyilatkozott úgy, hogy ezt tekinti egész élete főművének. Ha megvizsgáljuk ennek a regényfolyamnak egyik kezdő jelenetét, amely szintén meg nem nevezve, de félreismerhetetlenül Kassáról szól, hallatlanul érdekes hasonlóságot és különbséget vehetünk észre ahhoz a Kassa-leíráshoz, illetve topográfiába rejtett apoteózishoz képest, amelyet az előbb elemeztünk az *Egy polgár vallomásai* alapján. Ezúttal a látvány déli irányban meghosszabbodik és kitágul. Nem csupán a Hernád folyó völgye látható, mint a valóságos Kassán alul, ahogyan a nagy magyar Alföld felé kanyarog a Felvidék felől, hanem hirtelen meglá-

tunk egy öblöt, vagyis feltűnik maga a tenger! Ennek a földrajzi értelemben vett torzításnak, illetve változtatásnak véleményem szerint két oka van. Az egyik az, hogy szülővárosát Márai az első világháború után tulajdonképpen örökre elvesztette, akkor is, ha néhányszor még odalátogathatott. Elvesztette, hiszen Kassát a trianoni békében Csehszlovákiához csatolták, ehhez az újonnan létrejött országhoz, és csak a második világháború idején, 1938 és 1944 között tért vissza újra Magyarországhoz, hogy azután a párizsi békében újra elcsatolják. Ma is Szlovákia legnagyobb városa, szlovák néven Košice. Tehát ha Márai a szülőváros jelképes jelentőségét meg

Márafi és felesége 1924 novemberében, Párizsban

akarta növelni ezzel a történelmi dimenzióval is, akkor annyi év emigráció után, amikor számára már egyszerűen vált veszteséggé nem csupán a hajdani gyermekkori Nagy-Magyarország, hanem a megkisebbedett trianoni Magyarország is, akkor földrajzilag is át kellett alakítani a város jelképes dimenzióit, és így tulajdonképpen városállammá alakítani a regény fikciója szerint, amely ugyanúgy a Kárpátoktól az Adriáig, tehát a magas hegységtől a tengerig terjed, mint a hajdani nagy Hazza. Ez tehát a tenger szerepeltetésének elsődleges oka. A másik ok véleményem szerint az írónak a különböző fikciókban egyre inkább kialakított alteregója, vagyis Odüsszeusz, az örök vándor. Nemcsak azért gondoltam ezt, mert hiszen írt is egy regényt Olaszországban Odüsszeuszról (*Béke Ithakában*), hanem azért is, mert a bensőséges polgárlétből való szökés, majd menekülés örök vándorrá avatta Márait, kamaszkorától kezdve.

Ez a vándorlét határozta meg azután viszonyát Európa és a világ városaihoz. Ez jól bizonyítható mind önéletrajzi regénye, mind 1943-tól kezdve halála napjáig vezetett naplói, mind regényei és drámái alapján, de természetesen vizsgálhatjuk ebből a szempontból költeményeit vagy óriási volumenű, a mai napig csak igen töredékesen összegyűjtött és kiadott publicisztikáját is. Hozzunk néhány példát: a bensőséges és tradicionális kisváros, vagyis Kassa a XX. század elején, tehát az író gyermekkorában nem csupán a német–magyar tradíciókat őrizte, furcsa keverékeként a Habsburg-hűségnek és a szabadságharcos lázadásnak, nem csupán a régi nemesi, feudális, úri modort és morált keverte a szolidabb és földhöz ragadtabb, de megbízhatóbb polgári erkölccsel, és nem csupán ezt a német–magyar együttélést tágitotta ki a környékbeli szlovákokkal vagy akár a távolabbról jött csehekkel és morvákval való együttműködés próbálgatására, még csak nem is csupán a

magyarosodó és polgárosodó zsidóság befogadásán és megismerésén dolgozott. Nem, mert hiszen ez a kor a magyarországi kapitalizmus kibontakozásának szinte felhőtlen aranykora, és a vállalt úri és polgári normákba egyaránt beletartozik a magától értetődő németen és latinon kívül a francia és részben az angol nyelv megismerése is. Ehhez a légkörhöz képest a kamaszkorban megismert főváros, Budapest kiábrándító volt a maga gyökértelenségével és amerikai tempóival. Bécs, ahol a család rokonai is éltek, tehát a Monarchia másik iker-fővárosa viszont, éppen a távolság és a jelképes súly miatt, inkább álmvárosnak tűnt: Márai a ma-

ga költőileg felépített önéletrajzában a Zene fővárosának ábrázolja. Új típusú városélményei tulajdonképpen már az első világháború utáni németországi, majd franciaországi tanuló-, illetve újságírói évei alatt alakultak ki. Goethét az otthoni kassai család és iskola tisztelte, de sem nem szerette, sem nem értette. A lázadó fiatal író éppen ezért, csak azért is Goethe feltétlen imádójává vált. Nagyon érdekes, hogy – akár tudatos volt ez annak idején, akár véletlen – németországi diákeveit, amelyek egybeesnek első írói próbálkozásaival, amelyek ráadásul részben német nyelvűek, úgy építi föl, hogy alaposan és mintegy belülről megélhesse Goethe három városát, vagyis Lipcsét, Weimart és Frankfurtot.

Megint új típusú élmény a húszas évek Berlinének megismerése. Ezzel kapcsolatban ír először arról, hogy Németország fővárosa egyszerre tudott kohójává válni egy újfajta német tudatnak, amelyet akkor még csak kevéssé árnyalt az elkövetkező náci fordulat néhány baljós előjele, és egy újfajta európaiságnak; ennek az új szellemiségnek, amely nem csupán az irodalom, a sajtó vagy a művészetek terén jelent meg döntő erővel, hanem a mindennapok életének ritmusában is, és a németeken kívül tevékeny részesei voltak mindazok, akik odasereglettek az akkor rendkívül izgalmas nagyvárosba, svédek, oroszok, más szláv népek és nagy számban magyarok is.

Mégis, a származásilag és kulturálisan a családból, a szülővárosból és az Osztrák–Magyar Monarchiából örökölt németes beállítottság akármilyen sok újdonsággal is szembesült a németországi tanulóévekben, ez a szembesülés nem feszítette annyira a húrt, hogy Márai valami merőben idegen közegben érezte volna magát, egészen addig, amíg át nem lépte a francia határt. Addig a pillanatig az író latinos kultúrájának csírái mintegy szunnyadtak lelkében, noha bizonyosan létez-

tek – elég a középiskolai latin klasszikusok tanulására emlékeznünk, avagy a francia nyelvórákra és olvasmányokra gondolnunk. Azonban igazi európaivá, aki tehát már a földrész déli felének hagyományait is magába hasonította, csak Párizsban kezdett válni. Ez egyáltalán nem volt könnyű folyamat, hiszen a francia lélek és a francia szellem meglehetősen messze áll a befogadásnak és az otthoniasságnak azoktól a gesztusaitól, amelyekhez Márai otthon vagy Németországban szokva volt. Franciaország lassan mégis megadta magát neki. Ahogyan ironikusan írja, rájött arra, hogy bizonyos fókig igaz, amit a németek mondtak a franciákról, hogy tudniillik nem szeretik a tisztaságot; de – teszi hozzá az író – látta azt, hogy a szemetet tényleg az asztal alá söprik, a gondolataikat azonban tisztán tartják. Éppen ezért a lehető legnagyobb magasztalás az, amit a mindig racionalista, észimádó Márai mond a második újlatin nyelvről, amelyet megismert, vagyis az olaszról, és ezt az aforizmát 1979-es, Salernótól vett búcsúja alkalmából veti papírra: „*Olasz nyelv. Az értelem zenéje.*” Teljes súlyával akkor tudjuk ezt a megállapítást értékelni, ha ismerjük egyrészt azokat a fejtegetéseit, amelyeket a latin, illetve latinus mondatszerkezetekről ír az író, arról, hogy hogyan élvezte a logikai vagy matematikai konstrukcióként is értékelhető latinus mondatszerkezeteket, másrészt, hogy milyen kivételezett, óriási értékkel ruházta fel a zenét. A zene az ő jelképvilágában tulajdonképpen mindazt a szépséget, boldogságot és egyúttal fájdalmat is jelenti, amely a ráción túl következik, amelyet az ész beláthat, de el nem érhet, mert az mögötte vagy fölötte helyezkedik el. Tehát ez az előbb idézett aforizma tulajdonképpen fegyverletétel egy magasabb rendű instancia előtt, amelyben, úgy látszik, egyesül ráció és irracionizmus, analitikus szellem és misztika. És mindezt az olasz nyelv egyesíti magában!

Könnyű dolgunk volna, ha idéznők – és ezt hosszan tehetnénk – az írónak azokat a tengerre vonatkozó megjegyzéseit, amelyeket nagyrészt éppen itt, Salernóban vetett papírra. Ebben az időben egészen kivételezett levelezőpartneri viszonyban volt Szőnyi Zsuzsával, aki ezt a levelezést nemrég közzé is tette. Tőle tehát mint koronatanútól tudhatjuk azt is, hogy Márai mennyire imádta a tengert, a tengeri fürdést, de magát a tenger látványát is. A hagyatékában megőrzött képeslapok közül is találni egyet, amely a salernói tengerpartot ábrázolja. Tehát: Salernóban talán – van némi jogunk erre a feltételezésre – úgy nézte az elébe táruló tengert, mint ahogyan *A Garrenek műve* regényhőse a szülőváros fölé emelkedő hegyről.

Hivatkozhatunk persze arra is, hogy mielőtt letelepedett Olaszországban – és mint tudjuk, ezt a letelepedést akkor még véglegesnek szánta, nem tudta azt, hogy a sors végül is majd Amerikába veti, és a halál is ott éri majd, nem tudhatta, hogy hamvait ugyan a tenger fogadja majd be, de a Csendes-óceán és nem a Földközi-tenger –, már egyszer alaposan megismer-

te a Földközi-tenger partvidékét, tehát tudta azt, hogy tulajdonképpen milyen távoli partok üzenetét hozzák a hullámok Salerno partjaira. Csak remélni tudom, hogy az olasz életműkiadás sort kerít majd az *Istenek nyomában* című könyvének a fordítására is, amely hallatlanul érdekes és fényképekkel is illusztrált riportkönyv a húszas évek végén keletkezett, amikor az akkor Párizsban élő író újságja megbízásából beutazta Egyiptomot, Palesztinát, Szíriát és Törökországot. (E könyv ma sajnos Magyarországon is könyvritkaság.) Tudható tehát, hogy – noha Salernóba végül is bizonyos családi adottságok, illetve a véletlen vetette – mégsem tekinthető egyáltalán véletlennek az, hogy egy olyan tengerparti olasz városban él, amely egyrészt európai pandanja az általa akkor már megismert Alexandriának vagy Antiochiának, tagja tehát a nagy mediterrán közösségnek, amely visszamegy a legtávolabbi ókorig, másrészt tengerre nyitottsága folytán kapcsolatban áll az egész világgal, és mintegy napról napra produkálja az Otthon és Otthontalanság együttesét. A salernói tengerparton 1976-ban séta közben cigányokat látott. Idézem: „Sehol nincsenek Otthon, de mindenütt otthonosak. Mindig szerettem őket. Életük és zenéjük sejtelmesen nyugtalan, mert cigánynak lenni inkább világnézet, mint állapot. Ebben az értelemben én is cigány vagyok, – *rumi*, vén cigány, aki »megitta az árát.«” A *vén cigányra* való utalással a Vörösmartyt imádó Márai a legérvényesebben fogalmazza meg remény és kétségbeesés egyidejűségét, a kétségbeesést a világ és a haza pusztulásán, az emberiség sátáni elítélhetőségén és az irracionális reményt egy olyan új özönvízben, amely majd megtisztítja a világot, és elhozza az új paradicsomot.

Márai Sándor már évekkal a Páneurópai Mozgalom megalapítása előtt az osztatlan Európa hívének, európai polgárnak vallotta magát. Mint tudjuk, ebből a mozgalomból nőtt ki a most döntő kibővülés előtt álló Európai Unió atyáinak elhatározása. A jövő év május 1-jétől Magyarország hivatalosan is tagja lesz ennek az uniónak. A magyarországi kommunista rendszer bukása óta a szellemi élet európai átfarmálódása ügyében talán senki sem tett többet, mint pontosan az átalakulás hajnala előtt öngyilkos Márai. Sokáig cenzurálisan tiltott életművét ma igen sok kiadás teszi hozzáférhetővé, nemrég jelent meg első hatalmas bibliográfiája, mely több ezer tételt tartalmaz, egyre szaporodnak a róla szóló könyvek vagy elemző tanulmányok. Csak a legnagyobb örömmel tölthet el bennünket, hogy új keletű olaszországi népszerűsége és ez a mostani salernói kiállítás, illetve konferencia is tanúskodik arról, hogy Márai művei feltétlenül beletartoznak abba az ajándékcsomagba, amelyet a magyar szellem ajánlhat fel ön maga megismertetésére az olasz testvérnemzetnek és az európai nemzetek közösségének. ■

A Salernóban rendezett Márai-kiállítás alkalmából tartott konferencián, 2003. október 15-én felolvasott előadás szövege.